

С. В. Степаненко, канд. екон. наук, проф.
КНЕУ

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ІСТОРИКО-ЕКОНОМІЧНОЇ НАУКИ

В статті розглядаються причини частковості економічних знань та обґрунтовуються передумови їх систематизації на єдиних методологічних засадах. До них належать: реалізація принципів цивілізаційної парадигми суспільствознавства, нові підходи в обґрунтуванні наукового об'єкту та предмету, використання методів дослідження, що забезпечують отримання системних знань. Наведено приклад інтеграції економічної історії та історії економічних вчень в єдину історико-економічну науку.

Центральною проблемою економічної науки на сучасному етапі розвитку є частковість і фрагментарність накопичених окремими її галузями знань та нестиківка їх між собою. Все це суттєво знецінює значення цих знань, роблячи їх малоприматними для прогнозу і практичного використання.

Наочним прикладом низького потенціалу нинішньої економічної науки є нездатність передбачити світову фінансово-економічну кризу 2008—09 років та сформулювати дієві пропозиції по її подоланню.

Безсистемність економічних знань характерна як для теоретичних, так і для прикладних (функціональних) економічних наук. Так, серед теоретичних економічних наук, до яких прийнято відносити політекономію, макроекономіку, мікроекономіку, історію економіки та історію економічних вчень, мають місце різні, часом протилежні, методологічні підходи, що зумовлюють плутанину не лише у визначенні базових понять, категорій та підходів до розуміння тих чи інших процесів, а й позбавляють прикладні (функціональні) економічні науки єдиного методологічного фундаменту. Політекономія дотримується класичних загальнонаукових підходів, що проявляється у широкому застосуванні методологічних засад формаційної парадигми суспільствознавства. Мікроекономіка та макроекономіка, які представляють неокласичну економічну теорію, спираються на позитивізм і його різновиди. Інституціонально-еволюційний напрям економічної теорії використовує методологічні підходи цивілізаційної парадигми з новітнім використанням надбань системного аналізу¹.

¹ Окрім неонституціоналізму, що спирається на методологію неокласики і не має на нашу думку перспектив в аналізі економічних процесів з позиції інституціоналізму.

Історико-економічна наука, якій тривалий час відводилась не-виправдано звужена роль обслуговування вище перелічених наук, такого собі «підносчика снарядів», була орієнтована не лише на емпіричні знання, а й змушена була враховувати різні методології, на які вони спирались. До цього слід додати штучне, на наш погляд, протиставлення історичного та теоретичного дослідження кожного наукового об'єкту. Тому для історико-економічної науки розв'язання проблеми домінування емпіричних знань та приведення їх до чіткої системи є вкрай актуальним. Не випадково економічній теорії не вдається розкрити сутність, вказати на витoki та історичну перспективу якісно нового стану господарських систем, який у літературі позначають економікою знань, інформаційним суспільством чи «постіндустріальним суспільством».

Диференціація наукових знань неодмінно має супроводжуватися їх синтезом, тому наступний етап розвитку економічної науки неможливий без систематизації накопичених знань. Передумовою цього є обґрунтування і успішне застосування багатьма науками нової загальнонаукової парадигми, що спирається на системний підхід, використання якого в суспільствознавстві дозволило сформувавши чітку методологічну основу розуміння природи суспільства і закономірностей його розвитку, що набуло форми цивілізаційної парадигми суспільствознавства. Використання положень цивілізаційної парадигми відкриває перспективи для успішної інтеграції часткових економічних знань, суттєво вдосконалює класифікацію економічних наук, розв'язання багатьох наукових економічних проблем.

Центральною ідеєю цивілізаційної парадигми є ідея цілісності суспільства, нерозривної єдності індивіда і суспільства, дослідження всіх суспільних процесів з позиції взаємозв'язків, у центрі яких стоїть людина та її суспільний розвиток. Суспільна залежність індивідів та її історичні форми виступають системоутворюючим (головним) зв'язком, що забезпечує його цілісність, а людиноцентричність — основним критерієм історичного розвитку суспільства і його господарської сфери. Такий підхід відкриває можливість уточнити (переглянути) низку базових положень економічної теорії, перенести акценти досліджень зі створення матеріального багатства на розвиток людини, стати надійною основою формування нової системи економічних знань.

Іншою передумовою інтеграції економічних знань є більш активне застосування сучасних методів дослідження, завершення багатолітньої дискусії про метод. Системний підхід передбачає подолання протиставлення методу абстракцій та історичного ме-

тому, що дозволяє органічно поєднати сутнісні характеристики з дослідженням історичного процесу виникнення і розвитку певного об'єкту наукового пізнання. Саме з абсолютизацією та протиставленням зазначених методів ми пов'язуємо частковість існуючих економічних знань: кожен з них орієнтував на розкриття лише однієї із сторін дійсності і тому призводив до отримання однобічних знань.

Серед методів досліджень, що забезпечують отримання системних знань, слід назвати історико-генетичний метод, метод моделювання, метод ідеальних типів, організаційний підхід (методи праксеології), поєднання генетичного і онтологічного аналізу тощо. Історико-генетичний метод включає в себе прийоми притаманні методу абстракцій та історичному методу: пошук відповідей на питання «Що і коли вплинуло на об'єкт дослідження?» (в ньому час має вирішальне значення), та пошук відповідей на питання «Чому і як здійснювався цей вплив, який внутрішній зв'язок існує між різними станами об'єкту дослідження, яку нову якість набув досліджуваний об'єкт?». В другому підході ключового значення набувають сутнісні характеристики об'єкту, які можуть бути виведені лише на основі логічного зв'язку між етапами його історичного розвитку.

Важливо підкреслити, що історико-генетичний метод (метод генезису), моделювання, метод ідеальних типів, праксеології та інші методи об'єднує загальна риса — всі вони є знаряддям дослідження господарської системи та її підсистем як цілісних утворень. Саме це дозволяє подолати фрагментарність економічних знань, вийти на новий рівень уявлень про економічні процеси.

Наступною передумовою здобуття системних економічних знань є уточнення сутності таких напрямків наукового пізнання як об'єкт та предмет економічної науки. При обґрунтуванні наукового об'єкту кожного економічного дослідження важливо встановити наявність у ньому ознак системності: власних функцій, цілісних (емерджентних) властивостей, структурності, зв'язків з більш широкими системами, до яких він входить тощо. Предмет досліджень завжди пов'язаний з головним (системотворним) зв'язком даного об'єкту, пошуком форм його прояву в останньому. Таке розуміння наукового об'єкту та предмету економічних досліджень апріорі ведуть до отримання системних знань.

Таким чином, розв'язання головної проблеми, що стоїть перед економічною наукою в цілому і економічною теорією зокрема, залежить від оновлення її методології. Серед першочергових кроків тут виступає освоєння науковцями потенціалу цивіліза-

ційної парадигми суспільствознавства, поширення методів дослідження орієнтованих на здобуття системних знань, уточнення сутності наукового об'єкту та предмету дослідження тощо.

Одним із перших кроків систематизації економічних знань на вищезазначених методологічних засадах стала спроба інтегрувати знання накопичені економічною історією та історією економічних вчень в рамках єдиної історико-економічної дисципліни. Як відомо, незважаючи на неодноразові намагання це здійснити, економічна історія та історія економічних вчень до останнього часу розвивалися як самостійні галузі економічної теорії, мали різні наукові об'єкти та предмети, використовували різні методи пізнання. Головною причиною такого стану була обмеженість методологічної бази, відсутність досвіду застосування принципів та підходів системного аналізу до пізнання господарської сфери суспільства. Застосування засад цивілізаційної парадигми дозволяє органічно поєднати економічну історію та історію економічних вчень в єдину історико-економічну науку.

Так, з утвердженням цивілізаційної парадигми суспільствознавства виникла можливість сформулювати єдині для історико-економічної науки об'єкт та предмет дослідження. Становлення та історичний розвиток господарської системи суспільств і знання про процеси, що відбуваються в них, виступає науковим об'єктом історико-економічної науки. Він орієнтує дослідника на вивчення господарської системи як цілісного утворення, що і є складовою суспільства, на дослідженні етапів її історичної еволюції та відображення цього процесу в економічній думці. В такому підході до об'єкту як історичні факти і події, та зв'язки між ними (які вивчала економічна історія), в якій вони знаходили своє відображення, ці процеси (що були в центрі уваги історії економічних вчень) органічно пов'язані між собою.

Таке розуміння сутності наукового об'єкту історико-економічної науки передбачає урахування змін його стану на різних етапах історичного розвитку господарської системи. На етапі становлення господарської системи суспільства вона виступала як система натурального господарства, а згодом переросла у систему товарного господарства. Остання, в свою чергу, пройшла ряд етапів еволюції, на кожному з яких науковий об'єкт історико-економічного пізнання мав свої особливості. Спочатку це була система простого товарного господарства, згодом — товарно-грошового (ринкового) і, нарешті, грошово-кредитного господарства. Всі вони мають суттєві відмінності і, виступаючи в якості

об'єктів досліджень, повинні враховуватись дослідниками. Нині формуються передумови для переростання господарськими системами рамок національних держав та входження їх до світової господарської системи, яка поступово набуває рис нового наукового об'єкта історико-економічних наук. Світове господарство стає об'єктом, у межах якого тільки й можна розглядати господарські процеси, що проходять в кожній країні.

Предмет історико-економічної науки передбачає отримання сутнісних, зовні невидимих і недоступних для безпосереднього сприйняття знань. Вони являють собою теоретично осмислені знання, що логічно пов'язані між собою на основі системоутворюючого зв'язку. Ним виступає суспільна залежність людей у господарській сфері, яка на різних етапах розвитку людства мала різні форми: особистої залежності, матеріальної (економічної) залежності, залежності від власного рівня суспільного розвитку. Історична зміна форми суспільної залежності людей у господарській сфері лежить в основі предмету даної науки.

Проте предмет історико-економічної науки не обмежується встановленням головного зв'язку господарської системи та його історичних форм. Важливу роль у характеристиці сутності предмету відіграє реалізація суспільної залежності, механізм забезпечення цілісності господарської системи. Тому до предмету входять основні складові процесу реалізації суспільної залежності: суб'єкти господарювання (господарські одиниці), суспільні умови їх взаємодії (які прийнято називати економічними інститутами) та характер взаємодії суб'єктів господарювання. Але і сказаним ще не вичерпується предмет історико-економічної науки, так як у ньому відсутня складова що відображає розвиток економічної думки. Необхідність включення такої складової обумовлена нерозривним зв'язком між об'єктом і предметом дослідження, тим що предмет завжди передбачає розкриття внутрішніх (сутнісних) рис об'єкту.

В інтеграції знань, здобутих економічною історією та історією економічної думки, важливу роль відіграє застосування методів, що забезпечують отримання системних знань. Окрім історико-генетичного методу, про що йшлося вище, слід сказати про особливості застосування методу моделювання. В історико-економічних дослідженнях використовуються переважно динамічні моделі, що передбачають відображення дій суб'єктів господарювання (сили), простору та характеру їх взаємодії і часу. В таких моделях економічні закони набувають форми статистичних (вірогіднісних) законів.

Історико-економічний аналіз передбачає поєднання історико-генетичного та онтологічного підходів, що вигідно відрізняються від традиційного поєднання історичного і логічного. Генезис господарської системи можна здійснити лише виходячи з реально існуючого нині, найбільш розвинутого стану, спираючись на наукові теорії, що його відображають. У той же час, онтологічний аналіз реально діючих господарських суб'єктів, характер їх взаємодії, суспільне середовище їх господарювання склалися історично. Їх взаємозалежність, емерджентні властивості неможливо вивести інакше ніж шляхом дослідження історичної еволюції господарської системи. Лише в минулому можна відшукати витoki, причини і тенденції їх розвитку, лише в попередніх витках спіралі еволюції господарської системи містяться пояснення особливостей нині існуючого стану.

До методологічних засад історико-економічної науки слід віднести і періодизацію історичного розвитку господарських систем. Основою основ цивілізаційного аналізу суспільств, їх господарських сфер є суспільний розвиток людини та її місце в господарському житті. І так як людиноцентризм господарської системи обумовлюється впливом більш широких систем — суспільства, навколишнього природного середовища, людства, то і періодизація детермінована цими чинниками.

На стадії становлення основ цивілізаційного розвитку мала місце родоплемінна організація господарського життя. Формування двох ліній світових цивілізацій (Східної та Західної) супроводжувалося появою індивіда, що відносно самостійно господарює, та держави, що формує середовище його діяльності. В межах даної стадії цивілізаційного розвитку мали місце різні етапи еволюції господарської системи: натуральне, товарне, світове господарство. Становище та роль людини є основним критерієм для розкриття особливостей господарської системи на кожному етапі її історичного розвитку.

Досвід застосування вище викладених та деяких інших методологічних підходів у процесі інтеграції економічної історії та історії економічної думки дає підстави говорити про перспективність такого шляху розвитку економічної теорії. При цьому, наші дослідження засвідчують, що результатами наукового пошуку може стати якісно новий варіант економічної теорії, який здатний інтегрувати в собі накопичені економічні знання. Вже тепер його можна ідентифікувати як інституціонально-еволюційну економічну теорію, до складу якої входить історико-економічна наука та інституціональна теорія господарства.